

*Рецензент: Данілавічюте Е. А.,
к. пед. н., завідувач лабораторії логопедії
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України*

**СТАН СФОРМОВАНOSTІ ФОНОЛОГІЧНОГО КОМПОНЕНТУ
МОВЛЕННЯ В УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ З ТЯЖКИМИ МОВЛЕННЄВИМИ
РОЗЛАДАМИ**

МЕЛЬНІЧЕНКО Т. В.

У системі спеціальної освіти дітей з тяжкими порушеннями мовлення корекція та розвиток мовленнєвої функції посідає одне із центральних місць, оскільки від рівня її сформованості залежить формування психічної, пізнавальної та навчальної діяльності дитини, а також її соціалізація й адаптація у сучасному соціумі.

Низка досліджень мовленнєвої продукції дітей з тяжкими мовленнєвими розладами засвідчує, що відхилення мовленнєвого розвитку призводять до труднощів у процесі засвоєння навчального матеріалу, який передбачений програмами для загальноосвітніх шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, а особливо, знань з предметів мовного циклу (Л. Бартенєва, О. Гриненко, Е. Данілавічюте, Е. Дранкін, В. Ільяна, Ю. Коломієць, І. Садовнікова, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, М. Шевченко та ін.). Незважаючи на те, що процес опанування нових навчальних знань у дітей з мовленнєвими розладами супроводжується активною логопедичною роботою, в їх мовленнєвій діяльності спостерігаються стійкі порушення мовленнєвого спектру.

Як зазначає Є. Соботович, у дітей з тяжкими мовленнєвими розладами «недостатнє засвоєння мовних засобів (особливо семантичних одиниць на різних рівнях організації мови) та мовних навичок (особливо граматичних) обмежують можливості спонтанного розвитку мовленнєвої системи, зокрема самостійне засвоєння значень нових слів, з потоком яких дитина зустрічається у навчальній

літературі у контексті всіх шкільних предметів. Це веде до недостатнього розуміння усного і особливо писемного мовлення, що зрештою ускладнює процес оволодіння шкільними знаннями¹» [3].

Аналіз лінгвістичних джерел дав можливість визначити структуру мовленнєвої діяльності, яка має складну ієрархічну систему будови. При цьому елементи нижчих рівнів являються будівельним матеріалом для елементів кожного наступного верхнього рівня.

Прийнято виділяти чотири основних рівні мовленнєвої системи: фонологічний (одиниця вимірювання – фонема), морфологічний (одиниця вимірювання – морфема), лексичний (одиниця вимірювання – лексема) та синтаксичний (одиниця вимірювання – речення). Речення будуються із слів (лексичний рівень) та правил їх поєднання (синтаксичний рівень). Слово будується із морфем (морфологічний рівень), а морфеми – з фонем (фонологічний рівень). Чим нижчий ярус, тим малочисельнішим є його «інструментарій», простішими та елементарнішими правила сполучуваності (М. П. Кочерган, Ю. О. Карпенко, Е. Бенвеністан, В. К. Журавльов та ін.).

Як вже зазначалося, у дітей з тяжкими мовленнєвими розладами наявні значні труднощі в розвитку мовленнєвої функції. Розглядаючи її ієрархічну систему, з точки зору лінгвістичних поглядів, можемо відзначити, що у визначеній категорії дітей порушення вже виникають на фонологічному рівні та призводять до утруднень у повноцінному формуванні та розвитку наступних рівнів (морфологічного, лексичного, граматичного та синтаксичного).

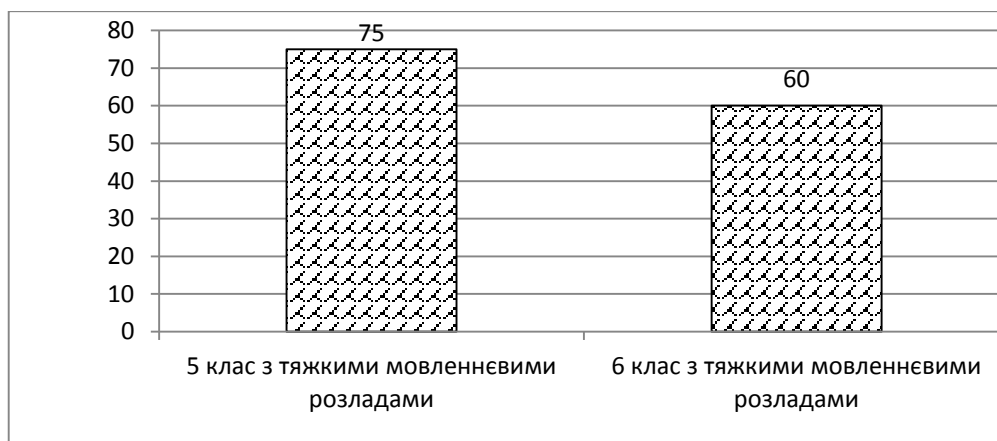
Отже, мета даної статті вбачається у визначенні стану сформованості фонологічного компоненту мовлення у молодших підлітків з тяжкими мовленнєвими розладами; виявленні фонологічних помилок в процесі оволодіння знаннями з «Рідної мови» у контексті розділу «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія»; визначенні їхнього характеру, поширеності та стійкості.

---

¹ Собонович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку

Для досягнення означеної мети було проаналізовано відповідний навчально-методичний інструментарій з предмету «Рідна мова» для 5-6 класів та на його основі розроблено експериментальну методику діагностики стану сформованості фонологічних знань у школярів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами.

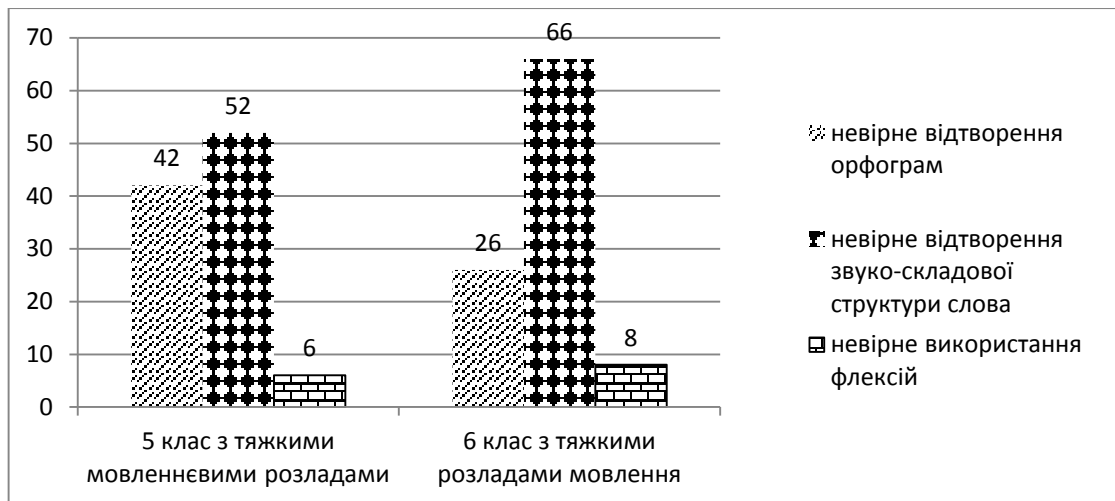
В результаті аналізу даних проведеного дослідження ми отримали такі відомості: кількість помилок під час виконання завдань в учнів п'ятого класу складає близько 75%, а шостого – близько 60 %. (Рисунок 1). Слід зауважити, що показники запропонованої діаграми відображають середню кількість помилок, яку допускають учні під час виконання запропонованих завдань, оскільки при виконанні школярами певних видів робіт помилки не зустрічалися, а при здійсненні інших було зафіксовано помилки різного типу та ступеня вираженості.

Рисунок 1. Кількість помилок в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами

Результати проведеного дослідження дозволили виявити найчисленніші варіанти помилок, що дозволило поєднати їх у три основні групи:

- невірна реалізація орфограм;
- невірне відтворення звуко-складової структури слова;
- невірне відтворення флексій (Рисунок 2).

Рисунок 2. Співвідношення основних груп помилок у молодших школярів

Перші дві групи помилок засвідчили привалювання фонологічної недосконалості. До групи помилок, що відображають невірне відтворення флексій, ми віднесли ті, які свідчать про відхилення лексико-граматичного характеру. Хоча до названої групи було зараховано помилки, які мають фонологічно вірне наповнення, його слід вважати помилковим відносно змісту запропонованого завдання. Наприклад: бути(-и), порогу(-а), праця(-ю), прадідусю(-я), два(-ох), дня(-ів), неділя(-ю), літературу(-и), школи(-а), запишу(-и), зводу(-и), працювали(-а), попередній(-ього), низька(-о), утворіть(-и), запишіть(-и), дерева(-о).

Детальний аналіз виконаних школярами робіт дозволив виявити різні ступені сформованості фонологічних знань у дітей з важкими мовленнєвими розладами та визначити, які саме типи помилок характерні кожній із запропонованих груп.

Розглянемо основні групи визначених помилок детальніше.

Невірна реалізація орфограм. При аналізі даного виду помилок, ми враховували лише ті, які допускали учні, незважаючи на достатній період часу, що пройшов від моменту засвоєння певної орфограми. Незважаючи на те, що дана група включає орфографічні помилки, їх значний відсоток має фонологічний характер. Тому вважаємо за необхідне більш детально розглянути та вивчити окреслені недоліки.

Означена група характеризується наявністю таких помилок:

- **використання апострофу:** бур'як, В'інниця, св'яткування, св'яткувати, з_являлися, зап_ясна, з_єднаються, подвір_ї, з_єднаються, з_їла, зіл_ються, зі'лявся, м_ясо, тощо;

- **написання великої та малої літери:** закарпаття, вінниця, Фольклор, вечірній Київ, вашингтон, зелений гай, вечірній київ, тихий океан, зелений гай, тибет, харківські проспекти, тощо;

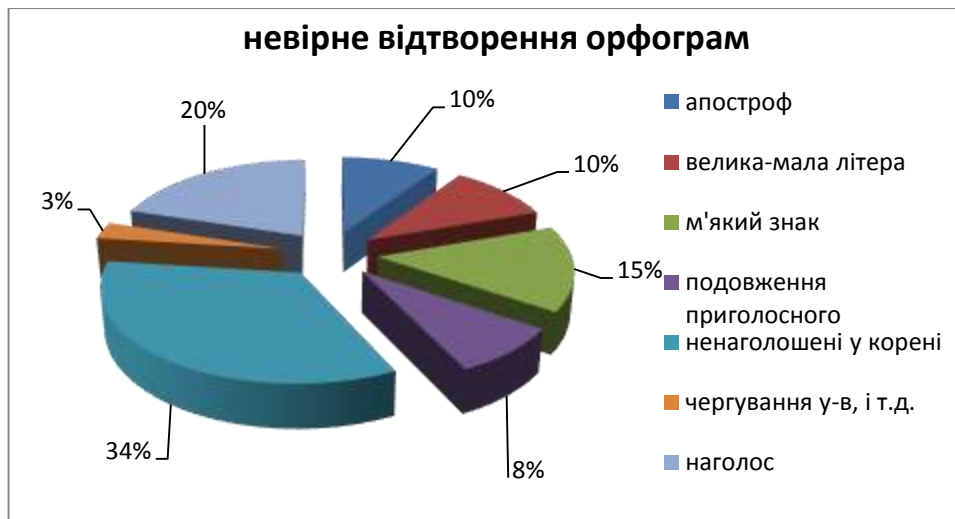
- **використання м'якого знаку:** букварь, шасья, хрущ, шелесть, гостиньців, сосоньці, господиньці, поїхать, качаться, фольклор, конкретної, києв_кий, буд_, художн_ої, художн_ої, мистецтва;

- **написання подовженого приголосного з двома однаковими літерами:** Він_иця, Закарпат_я, узбереж_я, письмен_ик, жит_я, десятирічний, сонця, інтелектуальний, шоффер, ватт, виховний, гордість, вишенці, м'яттний, вишеньці, смієшся, проспекти;

- **написання слів з ненаголошеними [e], [u] у корені слова:** неможимо, найпоширеніших, найпоширеніших, можливо, найпоширеніших, мистецтва, пережевання, давнену, характери, джерелам, найпоширеніших, винекло, Вашенгтон, перепишиш, спикотний, фезеологія, вечірний, кажиш, вишениці, розчисати, широкий, стиснути, фізіологія, велитень, граеш, перепишиш, сказати, фезеологія, кажиш, фізіологія, спикотний, перепишиш, спикатний, перепишиш, Тебет, спікотний, кожин, перепишиш, фізеологія, фезеологія, велитель, кажіш, зелінкуватий,

- **використання наголосу:** родича'ми, бу'ло, обла'сний, по'дія, а'рхів, ле'ман, чепу'рний, кипа'рис, слова', Ру'сі, навчили'ся, ве'сло, ку'ліш, у'звар, буря', цві'ли, бу'зки, бузь'ки, Афри'ці, бу'ло, виго'товляти, користу'ємося, наго'лосу, заклика'ти, оле'нь, запи'тання, зага'дка, листо'пад, за'вдання, за'кликати, ли'стопад, де'ревце, закликати', за'питання, музика', за'кликати, зага'дка, на'завжди, закли'кати, листо'пад, де'ревце, заклика'ти, оле'нь.

Означені типи помилок даної групи продемонстровані на Рисунку 3.

Рисунок 3. Кількість помилок у молодших школярів з тяжкими мовленнєвими розладами

Невірне відтворення звуко-складової структури слова. До даної групи помилок ми віднесли лише ті, які характеризуються порушеннями у вірному відтворенні слів за фонетичним принципом письма. Його зміст полягає у тому, що при написанні слів увага звертається на літературну вимову; встановлюється максимальна відповідність між літерами (графемами) та позначуваними ними звуками. При писемному відтворенні слів за цим принципом відображаються всі фонетичні зміни ненаголошених голосних; написання передає звучання слова і кожна буква позначає звук, у тому числі й такий, що перебуває у слабкій позиції.

Даний принцип сучасної української мови є одним із провідних для передачі фонемного складу слова та перенесення частин слова з одного ряду в інший під час їх написання, а також створює надійну основу для формування морфологічного принципу письма на наступних етапах розвитку.

У контексті цієї групи нами було виділено нижченаведені типи помилок:

Пропуски: прист_асна, контраc_ний, в_лосипед, звуко__писом, запро__новані, клинок, буряк, сміх, сміх, ряд_у, закар__ття, він_иця, одно_кладових, восьми_, _води, церк_в_ою, протес_ний, контраc_ний, ща_лива, вел_ка, п_клонитися, вставл_ючи, колон_и, чор__та, запозиченим_, п__йшла, со__нці, господин_і, од_н, спободалос_, нар_дження, д_уга.

Необхідно зазначити, що до цієї групи помилок ми віднесли не лише пропуски звуків/букв, а й склади або цілі слова.

Перестановки: аремфетика, фолькроль, найпоширешених, конкрентої, конкректої, найпоширішних.

Зауважимо, що зазначена група помилок є найменшою.

Додавання: відгадайте, медальсон, соснця, прочитайте, вимовте, прочитайте, міхи, прочитайте, щчатстя, зошиті, зошиті, курочка, рукоділля, київщинена, прочитайте, зошиті, щастія, переписіть, заводи, лююбили, заводи, весело, весело, деревцята, перехрестні, безкористлива, пристрастна, захистна, перехрестні, буревістник, областний, пристрастна, радістна, безкористлива, протестний, захистна, перехрестні, буревістник, областний, захистна, захистна, перехрестні, сердця, пристрасена, радісена, кіселявий, безкорислива, контрасиний, протесиний, захисина, зап'ясина, перехресині, сереця, буревісиник, обласиний, пристрасена, радісена, кіселявий, безкорислива, контрасиний, протесиний.

Ця група характеризується наявністю зайвих елементів у загальній структурі запропонованих слів.

Заміни: годитися, кожа, іриз, хвайний, зміх, зміх, дошик, дошик, колина, бджоло, шабель, запропоновачі, Київшчина, шчастя, Київшина, Кийівшчина, шчастя, шчастя, шчастя, шчастя, шкода, київшина, київшина, шастя, Вінниця, кийівшина, шястя, шчастя, Кийівшчина, Вінниця, шчастя, Київщїна, шчастя, шчастя, щастя, олесь, деревще, літописці, Київшчина, користу'ймося, навчілися, ломан, малькати, ламан, гарай, горой, лімон, ліман, діржава, гірой, манати, малькати, подрушка, успіхі, отримула, цибуль, дуплом, купарис, чимбари, пуля, мити, вам, лай, жуля, шити, зай, мити, нам, лай, пити, сам, гам, май, жити, гак, пуля, жити, пуля, роса, дай, гам, май, заміні, зуля, сити, соса, сам, сай, солод, мити, мам, кай, май, пуля, дай, мити, роса, гай, рідісна, сертця, уподобнення, видбувається, краща, краше, боршь, запати, заходити, шезати, шовчік, тойги, підготовують, бджала, чотити.

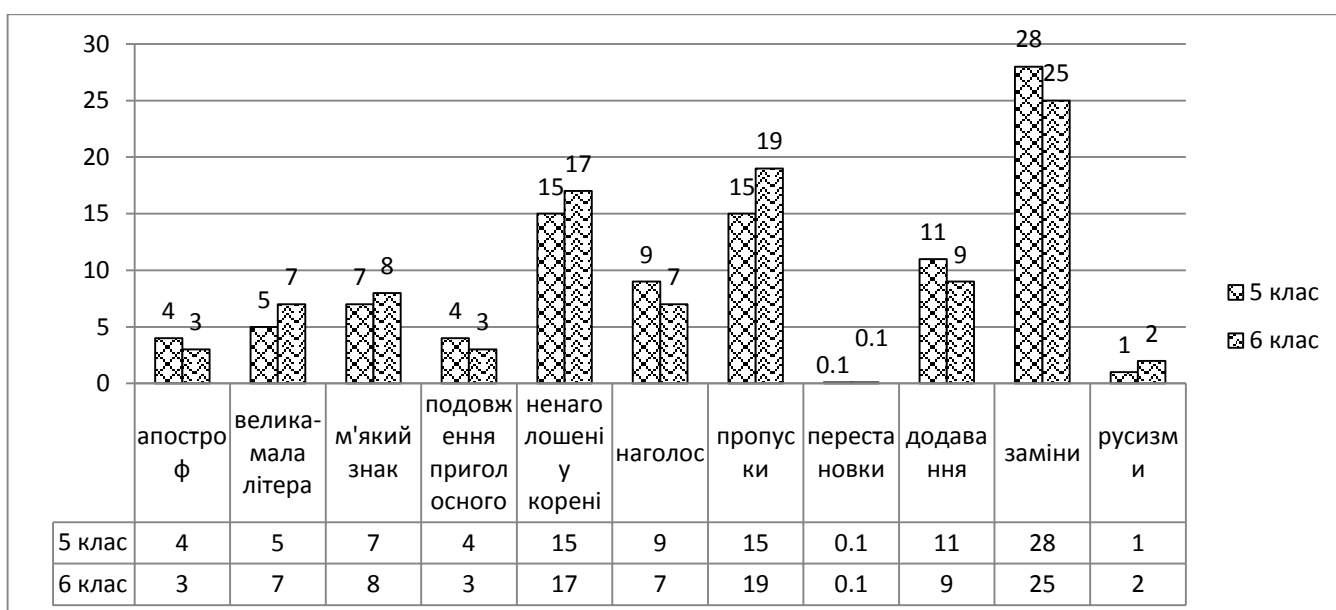
Русизми: мобілка, какос, волк, прапущені, іграли, девочок, учиться, доганялкі, підйомнеке, зупиниты.

Означені типи помилок даної групи продемонстровані в Рисунку 4.

Рисунок 4. Кількість помилок у молодших школярів з тяжкими мовленнєвими розладами

Результати узагальнення вищевикладених даних репрезентовано у діаграмі (Рисунок 5).

Рисунок 5. Співвідношення основних груп фонологічних помилок у молодших підлітків з тяжкими мовленнєвими розладами

Подані дані свідчать про те, що найбільш поширеним типом помилок є заміни звуків: 5 клас з ТМР - 28% та 6 клас з ТПМ - 25%. Таким чином, при переході дітей до середньої школи кількість помилок залишається значною, що обумовлено

наявністю основного порушення мовлення, збільшення кількості навчального навантаження та зменшення корекційної роботи щодо подолання недоліків мовлення.

Достатньо виразними також є пропуски (15% та 17% відповідно до класу) та невірне написання слів з ненаголошеними [е], [и] у корені слова (17% та 17%). Найменше виявилось помилок типу перестановок, невірного використання апострофа, великої та малої літери, подовження приголосних та використання русизмів. Їхній відсоток був незначним: перестановки – 0,1% у 5 та стільки ж у 6 класах; використання апострофа - 4% у 5 класі та стільки ж у 6 класі, використання великої та малої літери - 5% у 5 класі та 7% у 6 класі, подовження приголосних – 4% у 5 класі та 3% у 6 класі; використання русизмів – 1% у 5 класі та 2% у 6 класі.

Проаналізуємо детальніше всі типи помилок, які проявилися в учнів з тяжкими мовленнєвими розладами в процесі оволодіння фонологічними знаннями.

Найменш численними були перестановки, русизми та невірне використання апострофа, великої та малої літери та подовження приголосних звуків, їхній відсоток був незначним. Такі типи помилок були характерні лише окремим учням і траплялися доволі рідко.

Досить значний відсоток становлять додавання та пропуски букв і складів, написання слів з ненаголошеними [е], [и] у корені слова . У п'ятому класі: додавання букв і складів складають 11%; пропуски – 15%; написання слів з ненаголошеними [е], [и] у корені слова – 15% та у шостому: додавання – 9%; пропуски – 19%; написання слів з ненаголошеними [е], [и] у корені слова – 17%. Зазначені відсоткові дані демонструють динаміку зменшення одних типів помилок від п'ятого класу до шостого (додавання – з 11% на 9%) та збільшення кількості в контексті інших груп (пропуски – з 15% на 19%; написання слів з ненаголошеними [е], [и] у корені слова – з 15% на 17%). Це дозволяє зробити висновки, що кількість помилок відповідних груп недоліків у молодших підлітків 6-го класу набуває більш стійкого характеру, що перешкоджає, на наступних етапах оволодіння новим навчальним матеріалом, повноцінному засвоєнню навчальних знань та їх успішному використанню в практичній діяльності дитини з тяжкими мовленнєвими розладами.

В процесі розгляду помилок нами були визначені ще такі групи: використання м'якого знаку та наголосу. Невірне використання м'якого знаку зустрічається у 7% в учнів 5 класу з тяжкими мовленнєвими розладами та 8% у шостому класі означеної категорії дітей. Помилки у невірному використанні наголосу прослідковується у 9% дітей у 5 класі та 7% - у шостому.

Найчисленнішою є група помилок, що проявляється у замінах звуків та букв. В учнів п'ятих класів ці помилки дорівнюють 28%. У шостому класі їхня кількість знижується до 25%. Відсоткові показники демонструють, що ці помилки залишаються досить численними. Заміни виявилися настільки різноманітними, що виникла необхідність згрупувати їх в три основні групи: 1) заміни фонетично близьких звуків; 2) заміни звуків близьких за артикуляцією та 3) заміни графічно схожих букв. Даний поділ зазначених помилок умовний та вимагає більш детального дослідження механізмів їх виникнення. Тому одним із завдань подальшої дослідницької роботи є визначення таких механізмів, які дадуть змогу пояснити виникнення різних типів помилок.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що рівень фонологічних знань у молодших підлітків з тяжкими мовленнєвими порушеннями нижчий від рівня їх однолітків з нормальним розвитком. Водночас, наведені дані вимагають більш конкретного та детального вивчення причин та механізмів, які лежать в основі фонологічних помилок.

Література:

1. Програми з рекомендаціями для 5-10 класів спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з порушеннями мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

2. Соботович Є. Ф. Концепція загальномовленнєвої підготовки аномальних дітей до шкільного навчання [Електронний ресурс] / Соботович Є. Ф. – Режим доступу : <http://ukrlogo.com.ua/node/101>

3. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку [Електронний ресурс] / Соботович Є. Ф. – Режим доступу : <http://ukrlogo.com.ua/node/105>

4. Соботович Є. Ф. Нормативні показники та критерії оцінювання мовленнєвого розвитку (у його фонологічній ланці) у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Соботович Є. Ф. – Режим доступу : <http://ukrlogo.com.ua/node/138>

5. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку у дітей та шляхи їх корекції : навч.-метод. посіб. / Соботович Є. Ф. – К. : ІСДО, 1995. – 204 с.

У статті висвітлені результати дослідження стану сформованості фонологічних компоненту мовлення у молодших підлітків з тяжкими мовленнєвими розладами; визначені основні види та типи фонологічних помилок та зазначені їх приклади.

Ключові слова: *тяжкі мовленнєві розлади, молодші підлітки, фонологічні знання, види та групи помилок.*

**СОСТОЯНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ ФОНОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА РЕЧИ
В УЧАЩИХСЯ 5-6 КЛАССОВ
С ТЯЖЕЛЫМИ РЕЧЕВЫМИ РАССТРОЙСТВАМИ**

В статье освещены результаты исследования состояния сформированности фонологического компонента речи у младших подростков с тяжелыми речевыми расстройствами; определены основные виды и типы фонологических ошибок и указанные их примеры.

Ключевые слова: *тяжелые речевые расстройства, младшие подростки, фонологические знания, виды и группы ошибок.*

**STATE OF PHONOLOGICAL FORMATION KNOWLEDGE AT STUDENTS OF 5-6
GRADES WITH SEVERE SPEECH DISORDERS**

The article highlights the results of a research of phonological component formation state of speech at younger teens with severe speech disorders; key species and types of phonological errors are identified and their examples are indicated.

Keywords: *severe speech disorders, younger teens, phonological knowledge, types and groups of mistakes.*